

Det er lettere å bevare tiurleik i småskalaproduksjon

Et forprosjekt om småskalalandbrukets rolle i lokal klima- og miljøomstilling

Hege Westskog | Thea Sandnes | Mikkel Vindegg | Kjetil Bjørklund | Bjørnar Sæther

Include

Forskningscenter for sosialt
inkluderende energiomstilling

Include – Forskningscenter for sosialt inkluderende energiomstilling
Rapport 3/2022
Oktober, 2022

Det er lettere å bevare tiurleik i småskalaproduksjon Et forprosjekt om småskalalandbrukets rolle i lokal klima- og miljøomstilling

Forfattere:

Hege Westskog, Senter for Utvikling og Miljø, Universitetet i Oslo

Thea Sandnes, Senter for Utvikling og Miljø, Universitetet i Oslo

Mikkel Vindegg, CICERO, Senter for klimaforskning

Kjetil Bjørklund, KS - Kommunesektorens organisasjon

Bjørnar Sæther, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

Include er opprettet med finansiering fra Norges forskningsråd som et
Forskningssenter for Miljøvennlig Energi (FME Samfunn). Include ledes av
Senter for utvikling og miljø (SUM) ved Universitetet i Oslo.

Include skal frembringe kunnskap om hvordan vi kan realisere et sosialt rettferdig
lavutslippssamfunn gjennom inkluderende prosesser og nære samarbeid mellom forskning og
offentlig, privat og frivillig sektor.

Include
v/Senter for utvikling og miljø
Postboks 1116
Blindern
0317 OSLO

www.sum.uio.no/include

Forord

Denne rapporten presenterer resultater fra et forprosjekt om småskalalandbruk, der vi gjennom stemmene til småskalaaktører har belyst deres hverdag og motivasjon, samt mulighetene de ser og barrierene de møter innenfor sitt virke. Vi har hatt som mål at dette skal kunne gi noen indikasjoner på om og hvordan småskalalandbruket kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling, samt å skissere et opplegg for et hovedprosjekt.

Prosjektet er initiert og ledet fra KS ved Kjetil Bjørklund. Hege Westskog, Thea Sandnes, Mikkel Vindegg og Bjørnar Sæther har deltatt som forskere i prosjektet og er forfattere av denne rapporten sammen med Kjetil Bjørklund. Forfatterne ønsker å takke småskalaaktørene vi har intervjuet for at de var velvillige til å delta og bidro med verdifull kunnskap til prosjektet. Vi ønsker også å takke Pernille Aker, Guri Bugge, Aasmund Bunkholt, Nora Engseth og Charlotte Forsberg for verdifulle innspill til prosjektet. De har vært en del av prosjektets referansegruppe og representerer henholdsvis Hurdal kommune, Viken Fylkeskommune, Trefokus, Spire og Viken Fylkeskommune. Vi vil også takke Tanja Winther fra SUM for å ha lest gjennom og gitt kommentarer til arbeidet.

Innhold

Sammendrag	3
Bakgrunn	5
Metode.....	8
Resultater	9
Skaladimensjonen	9
Typer av drift og bakgrunn.....	10
Motivasjon for småskaladrift	13
Barrierer	15
Muligheter og hva som skal til	17
Konklusjon og ideer til hovedprosjekt	19
Oppsummerende betraktninger	19
Ideer til et hovedprosjekt.....	22
Referanser	26

Sammendrag

I forprosjektet om småskalalandbruk har vi gjennom stemmene til småkalaaktører belyst deres hverdag og motivasjon, samt mulighetene de ser og barrierene de møter innenfor sitt virke. Vi inkluderte småkalaaktører i matproduksjon og skogbruk, inkludert aktører som viderefører lokale håndverkstradisjoner basert på lokale skogressurser. Vi hadde som mål at dette skal kunne gi noen indikasjoner på om og hvordan småskalalandbruket kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling.

Vi viser at småkalaaktørene karakteriseres ved å ha fokus på kvalitet framfor kvantitet i sin produksjon. Småkala matprodusenter hadde også mangfold som filosofi. Aktører som drev med småkala skogbruk var få. Vi inkluderte derfor også informanter tilknyttet miljøvennlig skogbruk, som tradisjonshåndverkere. For lav pris på kvalitetstømmer og for lite fokus på det sirkulære perspektivet med tanke på bygg, var sentrale elementer som ble trukket fram i samtalene med dem.

Motivasjonen for å drive småkalaaktivitet er i første rekke drevet av det som kan kalles moralske vurderinger og verdier, for eksempel ved å bringe tradisjoner videre, eller et sterkt klima- og miljøengasjement i egen drift. Barrierene informantene møter er mange. Både lav timelønn og kapasitet ble trukket fram av mange av våre informanter. De framhevet også skepsis fra lokalsamfunnet som en vesentlig barriere. Mulighetene i småkala ble framhevet både i tilknytning til klima og miljøaspekter, og gjennom videreforedling og tilrettelegging for turisme. Ifølge våre informanter må imidlertid landbrukspolitikken endres for at dette skal realiseres, gjennom et bedre og mer tilrettelagt støttesystem med tanke på natur- og klimavennlig drift. Det trengs også mer veiledning, og her har kommunene en rolle å spille. I tillegg ble det etterlyst en interesseorganisasjon for småskalaskogbruk.

I litteraturen om kommuners omstillingsarbeid vektlegges det kvalitative elementet, og det pekes på at lokalmatproduksjon kan bidra til stedsutvikling som oppfordrer til et mer klima- og miljøvennlig levesett. Lokal klima- og miljøomstilling vil innebære å utvikle gode lokalsamfunn hvor man kan leve kvalitativt gode og miljø- og klimavennlige liv. Småskalaprodusentene vi har intervjuet var sterkt forankret i lokalsamfunnet. Mange benytter lokale salgskanaler for å få sine produkter ut. Dette kan gi spirer til sterkere koblinger mellom lokal produksjon og forbruk, større forståelse og interesse for lokal matproduksjon og lokalt håndverk, samt flere lokale møteplasser, som er gunstig i et klima- og miljøperspektiv. Vi så imidlertid også at lokalsamfunnet og fagmiljøer utgjorde en hindring for flere

av våre informanter. Flere ble møtt med skepsis mot sin form for drift. Å arbeide for mer åpenhet og positiv innstilling til denne type aktører lokalt kan da være vesentlig. Kommunene har et klart ansvar på dette området som lokalsamfunnsutviklere og pådrivere for lokalt omstillingsarbeid.

Klima- og miljøstatsinger er mer enn spesifikke virkemidler og tiltak. Omstilling dreier seg om våre holdninger og verdier, og også hvordan vi velger å organisere samfunnet vårt. Mange av våre informanter poengterte nettopp dette ved å stille spørsmålsteget ved hva som gis verdi, for eksempel hvordan støttesystemer i landbruket er innrettet mot drift som i stor grad er fossilbasert, preget av kvantitet framfor kvalitet, og i liten grad vektlegger aspekter ved biologisk mangfold eller enkeltmenneskers behov. Mange av våre informanter vektla det enkle livet uten stor materiell velferd, og noen understreket også at nedskalering kan være en vei å gå for dem for å få større livskvalitet og mer kvalitet i produksjon. Dette peker mot et behov for diskusjon av hvilke verdier vi ønsker å vektlegge i dagens landbruk og lokalsamfunnsutvikling i et klima- og miljøperspektiv.

Det er en ambisjon at forprosjektet skal videreføres i et hovedprosjekt med følgende fokus.

«Hvordan leves et småskalaliv og hvilke implikasjoner kan trekkes fra lokale småskalaaktørers erfaringer med tanke på klima- og miljøutfordringen og muligheter for lokal bærekraftig verdiskaping?»

Prosjektet skal da både i) fortelle historier fra lokale småskalaaktørers liv og ii) ved hjelp av litteraturstudier og innsamlede narrativer belyse om og hvordan småskalaaktører kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling og lokal bærekraftig verdiskaping.

I tillegg til å fortelle historiene til småskalaaktørene med bakgrunn, drift og barrierer, er det en ambisjon at historiene også skal bidra til å belyse hvordan de lever sine liv med tanke på klima- og miljøavtrykk og hvordan dette er koblet til det gode liv. Dette kan bidra med inspirasjon og lærdom også til andre kontekster enn småskalalandbruk, for eksempel i forbrukssammenheng og med tanke på nedvekst/motvekst-diskusjonen.

Når potensial for lokal bærekraftig verdiskaping vurderes, vil det være naturlig å diskutere muligheter for å oppskalere denne type virksomheter. Vi vil også vurdere å inkludere mer bakgrunnsinformasjon om den lokale konteksten gjennom dokumentstudier og noen nøkkelintervjuer med kommune og relevant lokalt næringsliv og frivillighet.

Bakgrunn

I dette forprosjektet belyser vi stemmene til småskalaaktører gjennom hverdagen deres. Vi utforsker motivasjon, samt muligheter og barrierer for småskalalandbruket i en klima- og miljøomstillingskontekst. Vi har som mål at dette skal kunne gi noen indikasjoner på om og hvordan småskalalandbruket kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling, et tema som er lite belyst i litteraturen. Forprosjektet inkluderer både matproduksjon, skogbruk og relatert aktivitet til skogbruket, og vurderes videreført i et hovedprosjekt.

Forprosjektet er utført som en del av Forskningscenteret Include – forskningscenter for inkluderende klima- og miljøomstilling, og motivert av litteratur som fokuserer på kommuners og lokalsamfunns mulighetsrom og rolle i klima- og miljøomstilling. Vi er også inspirert av litteratur som framhever småskaladimensjonen og alternative driftsformers viktighet som en del av omstillingen.

Klima- og miljøutfordringene krever omstilling, til forskjell fra justering av dagens kurs (Abson, 2017; Wang m. fl 2016; Pelling, 2015; Meadows, 1999). Det er ikke tilstrekkelig med bare teknologiske nyvinninger. Vi må redusere aktivitet som bidrar til klima- og miljøskade. En strategi for omstilling vil være å utvikle attraktive lokalsamfunn hvor befolkningen jobber, bor og er i store deler av sin fritid, hvor man bor på mindre areal, deler mer og forbruket er mer lokalt og mindre ressurskrevende. For at en slik omstilling skal være gjennomførbar, må den skje på en inkluderende og rettferdig måte. Dette gjelder også geografisk sett, dvs. hvordan blant annet muligheter og byrder fordeles mellom bygd og by. Mange mindre kommuner og bygdesamfunn vil måtte ha en annen inngang til klima- og miljøomstilling enn større steder og byer (Westskog m.fl., 2021). Landbruket er en sentral næringsvei her, inkludert småskalalandbruket, som i mange sammenhenger representerer en annen innfallsvinkel og logikk til omsetting, driftsformer og interaksjon med lokalsamfunnet (for eksempel markedshager og andelslandbruk). Småskalalandbruket representerer også ofte et annet narrativ knyttet til matproduksjon og skogbruk enn det som framheves som en god strategi for norsk landbruk (for eksempel representert av St. meld. 11 (2016-2017) om en framtidsrettet jordbruksproduksjon). Slik sett er det interessant å vurdere potensialet denne type landbruk kan ha i en inkluderende og rettferdig klima- og miljøomstilling.

FNs naturpanel (IPBES, 2019) poengterer i flere av sine anbefalinger betydningen av småskalalandbruk og lokal produksjon for å få til en nødvendig omstilling. Monokultur og intensivt

jordbruk har ofte negativ effekt på biomangfold og økosystemer. De understreker at dette indikerer at matproduksjon, distribusjon sammen med forbruksmønstre må endres. Det er flere måter å gjøre dette på. Man kan satse på en intensiv matproduksjon hvor nye klima- og miljøvennlig teknologier lever opp til bærekraftstandarder. Alternativt kan man satse på agro-økologiske tilnærminger med mangfold i produksjon og vekstskifte. Her vil småskala matproduksjon helt klart ha en plass. IPBES (2019, 881) påpeker også i sine anbefalinger betydningen av at matproduksjon engasjerer andre aktører i matssystemet, som for eksempel forbrukerne, og framhever da lokal matproduksjon som en del av dette. Dagens skogbruk karakteriseres videre som lite bærekraftig og det påpekes (s. 882) at bærekraftig skogbruk oppnås gjennom skogbruk som tar hensyn til flerbruk, involverer flere aktører og fremmer lokalsamfunnsbaserte tilnærminger. Dette peker også mot mer lokalbasert og småskalaorientert skogbruk som fyller lokalsamfunnets behov.

I forskningslitteraturen gis det estimerer på betydningen av småskalamatproduksjon. I en artikkel fra Ricciardi m.fl. (2018) anslås det at gårdsbruk under 2 hektar bidrar med 30-34% av verdens matforsyning produsert på 24% av jordbruksarealet.¹ Dette indikerer at småskalaproduksjon kan være effektiv. Artikkelen påpeker også at denne typen gårdsbruk har større grad av mangfold i produksjon og mindre tap av avlinger etter innhøsting enn gårdsbruk over 1000 hektar. I en annen artikkel fra 2021 (Schneider m.fl.) påpekes det at småskalaproduksjon, inkludert hagebruk, innehar et stort potensial for å bidra til et mer miljøvennlig landbruk gjennom større grad av sirkularitet i vann- og gjødselbruk. Mye av dyrkningsmetodene i småskala matproduksjon kopierer økosystemprosesser og kan være en inspirasjon og et erfaringsgrunnlag for matproduksjon i større skala.

I Norge var det ca. 38.000 jordbruksbedrifter som mottok produksjonstilskudd i 2021. Disse regnes «å være i drift» (SSB, 2022b). En jordbruksbedrift kan leie og drive jord på flere jordbrukseiendommer. I alt er det ca. 180.000 landbrukseiendommer, altså ca. 142.000 uten drift i Norge (SSB, 2022c). Dette viser et potensial for å få flere gårder i drift og drive lokal verdiskaping.

Skogbruket har i den senere tid blitt kritisert for å være utelukkende profittmotivert og globalisert uten å ta nødvendige naturmessige hensyn (Røstlund, 2022; Andersen, 2021). Røstlund viser i sin bok fra skogbruket i Sverige hvordan store næringsmessige interesser går på bekostning av naturnære næringer (som reindrift), lokalsamfunns- og folks behov. Andersen viser i sin bok om Nytt skogbruk (2021) potensial for andre hogstformer som tar hensyn til biologisk mangfold i større grad

¹ Den gjennomsnittlige gårdsstørrelse i Norge i 2021 er på 26 hektar (SSB, 2022a). I EU var den 17 hektar i 2016, mens i USA var en gjennomsnittlig gård på 180 hektar i 2021 (eurostat, 2022; USDA, 2022).

og også vektlegger friluftslivsinteresser. Lukkede hogster, som er en av disse hogstformene, får nå større oppmerksomhet av større skogaktører, som for eksempel Glommen Mjøsen Skog.²

² Se for eksempel Glommen og Mjøsen Skogs oppslag om veileder for lukkede hogstformer; [Glommen-Mjøsen Skog - Har laget ny veileder for lukkede hogstformer \(glommen-mjosen.no\)](https://glommen-mjosen.no)

Metode

Vi har valgt en kvalitativ tilnærming med observasjon og 16 semi-strukturerte intervjuer fordelt på 7 intervjuer fra skogbruk/relaterte aktører og 9 intervjuer for matproduksjon. En kvalitativ tilnærming gir mulighet for å gå dypere inn i hver enkelt informants liv og virke som er viktig for å forstå utfordringer, muligheter og lokal kontekst. Vi har intervjuet småskalabønder på Østlandet, Telemark, og i Nord-Norge, og vi hadde et mål og ønske om å inkludere småskalaskogbrukere rettet mot det lokale markedet og med engasjement for klima- og miljøvennlige driftsformer. Vi hadde imidlertid store utfordringer med å finne dette, og bestemte derfor å også inkludere håndverkere og laftere som bearbeider tømmer. Dette er også viktig med tanke på lokalsamfunnsutvikling, i tillegg til at de besitter kunnskap som er helt grunnleggende for å kunne forvalte lokalt tømmer på mest hensiktsmessig måte. Disse befant seg på Østlandet og i Innlandet. På skogbrukssiden hadde vi også tre bakgrunnsintervjuer med forvaltning, frivillighet og næringsliv, som har ulike, og noen ganger kontrasterende perspektiver på skogbruket. Dette var for å få ulike perspektiver fra og på skogbruksnæringen, noe som er særlig viktig gitt de nevnte diskusjonene om dagens praksis og næringens framtid.

Intervjuene ble utført mellom april og august 2022, hvor 3 intervjuer ble gjennomført digitalt, mens resten ble gjennomført på feltarbeid på de respektive stedene våre informanter befant seg. Vi valgte ut Østlandet, Telemark, Innlandet og Nord-Norge, basert på antall bønder og skogbrukere vi ville intervjuer i samme område, og for å få en viss geografisk spredning. Intervjuene i Nord-Norge var i Tromsø-området og ga også mulighet for å se på barrierer som småskalabønder møter i det bynære landbruket. På de ulike stedene ble vi vist rundt i fjøs og gårdssystemer, på jorder og i skog. Vi fikk smake på ost og kjenne på ulike treverk, samtidig som vi fikk høre historier. Observasjoner er dermed også en del av vårt datamateriale. Vi hadde en felles intervjuguide for alle informantene, som vi tilpasset i henhold til landbrukstype og bakgrunnen informanten hadde. Flere av spørsmålene ble stilt til alle informantene, men vi tillot mye frihet i intervjuene, slik at de fikk rom til å fortelle oss historiene de ønsket å formidle. Hovedområdene i intervjuguiden var kartlegging av historie og bakgrunn til informant, egen motivasjon og andres innstilling, muligheter og barrierer og synspunkter på politikk relatert til småskalalandbruk i klima- og miljøomstillingssammenheng.

Resultater

Vi har i presentasjon av resultatene i stor grad valgt å følge hovedtema i intervjuguiden. I tillegg har vi valgt å inkludere informantenes oppfatninger om hva småskala er. Vi har tatt med mange sitater for å la informantens stemmer komme fram.

Skaladimensjonen

Ricciardi m.fl. (2018) refererer til småskala som bruk under 2 hektar, men hva som oppfattes som småskala kan selvsagt variere med kontekst. Flere av informantene våre understreket da også det kontekstuelle i hvordan man definerer småskala:

«Da sammenlikner man med lokale forhold (...) Jeg vil jo tippe på at om en har par- tre tusen mål – da har man mye skog. Skal man si at en småskalaskogbruker har mellom 500 – 1000 dekar?»

To av våre informanter påpekte at det også ligger en annen dimensjon enn størrelse i småskala. Det må være tuftet på lokale ressurser, og en tilføyde at det må drives uten for mye maskinell drift:

«Ja, ikke så mye traktorer og innsatsmidler. At det skal være lettere å drive på lokale ressurser.»

Vi spurte også om deres perspektiver på hvorfor småskala kan være viktig i klima- og miljøssammenheng. Kontroll over innsatsfaktorer og kvalitet er dimensjoner som kommer opp.

«Det er at du kan høste til riktig tidspunkt, og at du får kvalitetsprodukt. Gode råvarer er alfa omega. Du kan få en mer tilpasset råvare i småskala (...) Det er lettere for oss å tilpasse dyremengden, og så får du den sambeitingseffekten, hvor geitene vil ha urter og løv, og sauene vil ha gras, og de rekker ikke like langt opp som geitene. Og kyrne eter ofte det grovere med mer fiber i, de tuene som stikker opp, og da får du ikke tuelandskap med sambeiting mellom småfe og storfe. Og det å kunne slippe til hester en gang iblant gjør at du får rydda opp i tuene som kyrne ikke tar. Da samarbeider vi med naboen her som har hester, slik at de kan beite hos oss.»

Og en annen la til:

«Man har mer kontroll over innsatsfaktorene (...) Det er også lettere hvis man tenker på å ta hensyn til jordliv, enn i storskala (...) Og med klima vil jeg tro vi har lite utslipp, fordi vi bruker lite fossilt, det er mye håndarbeid. Vi har litt plast, vi kommer ikke utenom. Vi må legge tjukkere plastduk fordi vi ikke har tid til å luke. Det er litt pragmatisk. Men i forhold til hvor mye grønnsaker vi produserer er det lite utslipp. Og man kan påvirke biomangfold ved å ha mange arter på lite plass. Det er bare grønnsaksdyrkingen, og hvis man i tillegg får inn dyr (...) Det er mye lettere med småskala å få heterogenitet i landskapet. Vi kan få flere arter inn på våre 30 dekar, enn større skala.»

Også for skogbruket er kvalitet en viktig dimensjon ved småskala ifølge våre informanter:

«Fordelen ved å drive småskala er at det gir muligheter for spesialisering, mulighet for å plukke ut bestemte ting. Når alt går kjapt, er det vanskelig å plukke ut ting fra hogstmaskin. Man får spesialvirke med småskala. Fordelene går mest på kvalitet. Eller så har vi dette med biologi og mangfold. Det er lettere å bevare tiurleik i småskalaproduksjon. Det kan skje uhell i storskala.»

Én poengterte også at vi trenger all jord vi har til dyrking av menneskemat på grunn av matsikkerhet – også det som er småskala:

«Vi har 3 % matjord i Norge og 2% av det er egnet til dyrking av menneskemat. Vi kan ikke miste noe av dette. Derfor må små steder som her holde liv i folk. Det har stedet gjort før og det kan det gjøre nå. Det er viktig for nasjonal beredskap. Det hjelper ikke naturen en gang at vi ikke dyrker på slike steder. Så vi må ta vare på de små plassene.»

Et perspektiv som overrasket oss var noen av småskalabønderenes ønske om å nedskalere heller enn å oppskalere. Argumentet for dette var å sikre kvalitet:

«Vi har vært opp mot 15 kalvinger i året, men vi vil trappe ned til 10-12 i året. Vi vil heller drive arealet godt enn stort. Jeg fikk tilbud om mer jord, men jeg bestemte meg for å drive bare arealet til gården. Det holder til fôr, dyrka mat.»

«Må bare vokse og vokse nå. Det er bedre å hente ut verdier i produksjonen og bli litt mindre.»

Typer av drift og bakgrunn

Vi har besøkt bønder som er rene grønnsak- og fruktprodusenter, de som driver med dyr og kombinasjon av dette. I tillegg driver mange med videreforedling, for eksempel i form av

osteproduksjon og bakst. Mangesysleriet er framtreddende hos alle småskalabønderne vi har intervjuet. En av informantene våre fortalte:

«I dag har vi litt av alt - mye av alt. Jeg ønsker å vise mangfold til elevene/studentene [Inn på Tunet], men samtidig hvordan man lager volum ut over pallegarder for å vise hvor mat kommer fra.»

Mangesysleriet bidrar både til å redusere risiko dersom noe slår feil og gir flere inntektskilder. Flere framhevet at videreforedling og kontroll over hele verdikjeden (for eksempel med etablering av eget slakteri eller foredling av ost fra egen produksjon) er viktig for at de i det hele tatt skulle ha en inntekt som var forsvarlig. Direktesalg fra gård var også sentralt, sammen med blant annet salg direkte til forbruker (REKO-ringer og Bondens marked). Avtaler om levering til butikk ga ofte for dårlige avtaler for småskalabønder:

«Skal du levere noe til Eurospar så må man ha deres strekkoder. Skal de kjøpe 500 kg pinnekjøtt og om de ikke selger til utløpsdatoen på kjøttet så må du ta det tilbake. Da er tapet ditt. De skal også ha 10% bonus av det de har solgt. Legger på et påslag på 50-60%. Pinnekjøtt tørker bort kjøttet fra 10 kg råvare til 6 kg råvare. Da skal man konkurrere med det konvensjonelt produserte, og de vil ikke gi mye for kjøttet. Da har du tørka bort og forhandla vekk hele gevinsten.»

Et annet karakteristisk trekk ved småskala matproduksjon som kom fram i intervjuene våre, var at dette var familiebedrifter. Flere i familien deltok i driften og på tvers av generasjoner. Det at den eldre generasjonen kunne trå til med en håndstrekning både i driften og pass av barn ble beskrevet av flere som helt sentralt for å få det til å gå rundt. I noen av tilfellene var det bare to på gården – at begge da tro til i driften var helt essensielt for å få det til. Noen tok også arbeid utenfor gården for å få en inntekt å leve av. En av de vi intervjuet antydte at skulle han regnet timer han jobbet, satt han trolig igjen med 20 kroner timen. Lønnsomhetsutfordringen ble beskrevet slik av en av informantene:

«Jeg har telt på knappene og du føler deg som en idiot når du jobber så mye og får så lite, så jeg har tenkt på å jobbe mer i IT-bransjen for å spe på litt, men vi kommer til å holde på.»

På leting etter informanter for prosjektet vårt, var det enkelt å finne mulige informanter fra småskala matproduksjon. Det er etablerte strukturer for leveranser og et forholdsvis greit kundegrunnlag. Interessen for lokalmat er for eksempel økende ifølge mange av de vi intervjuet. Når det gjelder lokalbasert og miljøvennlig skogbruk, var det ikke mange å velge blant. En av informantene våre som har jobbet med miljøvennlig skogsdrift i mange år, ba oss da også om å komme tilbake dersom vi fant fram til flere som drev slik. Han påpekte at skogbruket er preget av

store aktører og et globalt marked med lite lokal forankring. Tradisjonshåndverkere som benytter seg av spesifikke typer virke ble derfor inkludert. De kunne blant annet belyse virkeskvalitetens betydning for varighet av bygg og hvordan sirkulær tenkning var mye mer utstrakt i tidligere tiders lokalt bygghåndverk. Tømmer til bygg ble hugget på egen eiendom eller i nærliggende skog og plukket ut med dette bygget i tankene. Og tømmeret hadde lang varighet fordi det hadde god kvalitet, slik dette sitatet fra en tradisjonshåndverker viser:

«Så akkurat en overskrift i går over gjenbruk av bygg (...) det har vi praktisert i alle tider. Har vært borti gammelt tømmer fra en låve – der var det tre forskjellige merkinger. Den hadde kanskje vært et gammelt tømmerhus, så låve og så flyttet til en ny plass. Dette lagde jeg til et uthus på ei hytte. Den gardsbygningen som ligger på nedsiden av vegen, den sto opprinnelig et par hundre meter borti bygda. Flyttet hit rundt 1880. Han som hadde gården tok med seg huset da han flytta.»

På et gårdsbesøk fikk vi også illustrert betydningen av kvalitetstømmer da vi kommenterte det gamle stabburet. Det var i god stand. Bonden fortalte at han akkurat hadde fått det datert. Tømmeret ble hugget vinteren 1521 og stabburet ble satt opp i 1522.

De som drev småskala og alternativ skogsdrift trakk fram skadene som flatehogst og mye maskinell drift gir på skogen. Alternativ drift, for eksempel med hest, vil etterlate mye mindre skader og bidra til å ta vare på det biologiske mangfoldet:

«De feller trærne ifra seg, og da feller du ungsbogen. Og på de frøfuruene, så blir det slike store kroner som går ut, og da river de kvisten, slik at en må starte på nytt. Jeg ser at de hogger, plukker furu med maskin stort sett (...) Det er så enorme krefter i dette der. Jeg har sett de har felt med maskin opptil 4 kubikk. De håndterer det like lett som vi håndterer fyrstikk. Og alt blir ødelagt hvis de drar dette inn i ungsbog. De slipper ned trærne og sa drar de dem til seg, for at det skal gå så fort som mulig, de skal produsere så og så mange kubikk om dagen. Det går på volum det der.»

«Det er skånsomt [å drive skogbruk med hest] (...) Det som er virkelig ille med maskina er nå [tidspunktet], for i gamle dager så stoppa de hogginga midt i april for at tømmeret skulle tørke og skulle på elva, og jeg tenker på hekketida og det går natt og dag. De raserer noe så voldsomt med hekkeplasser (...) Når vi rydder og finner reir, så går vi derfra. Det er reir overalt. Slike ting blir ikke nevnt.»

Motivasjon for småskaladrift

Våre informanternes motivasjon for småskaladrift er knyttet til andre faktorer enn profitt og er på mange måter i overensstemmelse med hva som ofte betegnes som «the moral economy» (Yalçın-Heckmann, 2021). Aktørene legger her moralske vurderinger og verdier til grunn for sine økonomiske valg, og rene markedsbaserte profittvurderinger blir mer underordnet.

Småskalaaktørene vi intervjuet framhever for eksempel at deres motivasjon for å drive slik de gjør er knyttet til ønske om bringe tradisjoner videre; skape varige verdier og kvalitativt gode produkter, samt for mange også motivert av et klart miljø- og klimaengasjement. Underliggende er også et ønske om å leve *det gode liv*. De motivasjonene vi finner for småskaladrift overlapper fullstendig med det som er vist å motivere enkelte nisjebedrifter (se Berta, 2022). I nisjevirkosomheter er det et gjennomgående fokus på å selge *kvalitet*: et produkt man kan høste anerkjennelse av fra kunder på en annen måte enn masseproduserte varer. Samtidig forutsetter et fokus på kvalitet ofte at de som driver virksomheten har streng kontroll over produksjonen. Det kan bli vanskelig å opprettholde hvis virksomheten blir for stor til at man kan følge opp prosessen selv. Dette blir en motivasjon til å ikke utvide, eller til og med nedskalere driften, som vi nevnte eksempler på over.

Under utdyper vi informantenes beveggrunner til å drive småskaladrift. Det å bringe tradisjoner videre, for eksempel ved å gi kunnskap til neste generasjon om tradisjonshåndverk eller fortsette drift ved den gården man er oppvokst på, er viktig for flere:

«Vi gjorde andre ting i noen år, så begynte jeg å se mer verdien av måten jeg har vokst opp på. Matkulturen og tradisjoner (...) Det handler både om å produsere mat og det å opprettholde kulturlandskap og det biologiske mangfoldet.»

I det å opprettholde tradisjoner ligger også det å arve kunnskap. Det å ha lært et håndverk fra både onkel og bestefar gjør at man blir brakt inn i en jobb og en tradisjon.

Det å skape noe og være sin egen sjef er også noe som ble framhevet.

«Skaperglede er en stor drivkraft. Artig å lage noe nytt og lage noe som ingen har (...) Vi ville skape noe her. Kan ikke underdrive verdien av den skapetrangen. Vi har skjenkebevilgning. Bygger opp gårdbutikk med kafé og restaurant. Det skal bakes lefser og alt vi har styrt med skal samles under ett tak. Det er ikke bare bedriftsøkonomiske vurderinger som ligger bak. Være sin egen sjef – men det med å skape varige verdier er veldig viktig.»

Flere av de vi intervjuet hadde tatt et aktivt valg med tanke på type drift de utøvet som håndverkere eller som skogsarbeidere. De hadde en sterk tilknytning til natur, og et miljø- og klimaengasjement

som både bunner i bekymring for jordas og menneskers helse. Et sterkt ønske om å drive dyrevelferdsmessig godt var også gjennomgående for de som drev med dyr.

«Da jeg skulle starte var vi opptatt av å kjøpe økologisk, hva er det i maten, e-stoffer – hva er det vi putter i oss? Da jeg begynte å produsere var jeg tydelig på at jeg vil ha sånn mat, vil ikke sprøyte mat med gift og jeg ville ha krav til dyrevelferd. Så betyr det selvfølgelig også noe å ha et Debio-merke for pris og etterspørsel. Det har aldri vært drifta økologisk på gården før. Helt uaktuelt å sprøyte maten.»

Et liknende perspektiv ble trukket fram av en annen informant, men her var klima- og miljøperspektivene enda tydeligere:

«Det er å bruke norske ressurser, og jo mindre vi trenger å importere, jo mer mat er det til andre mennesker på andre steder. Og jeg tror også det er bra for klima og miljø. Hvis jeg dyrker mine egne grønnsaker, har jeg full kontroll over hvordan det produseres. Og det er for egen helse også. Jeg kjøper bare økologisk mat, jeg har nesten problemer med å kjøpe konvensjonell mat.»

Ivaretagelse av gamle husdyrraser var også sentralt for flere, som ledd i å ivareta genetisk materiale. De ble ansett som mer robuste både for uteliv og i møte med rovdyr, som denne informanten uttrykte det:

«Vi hadde en periode med 50/50 villsau og spæl, og da vi hadde gaupeangrep nedenfor huset, tok de utelukkende spæl, ingen villsau. Det har vi sett veldig tydelig de siste årene, at når villsauene skal hvile, så trekker de til høyden. De legger seg nærmest i forsvarsformasjon, med de svakeste dyrene, lammene, i midten, og så ligger de voksne rundt. Og så setter de ut vaktposter.»

De vi intervjuet av småskalaaktører i skogbruket hadde også et sterkt naturengasjement. Det å ivareta biologisk mangfold og unike naturkvaliteter var en viktig del av deres virke. Det paradoksale i hvordan skogsdrift er organisert med klimaperspektivet i tankene ble påpekt:

«Vi har forstått at det er klimaendringer i gang. Hvis man kunne sett et satellittbilde hvor bare tømmerbilene var synlige, ville det sett ut som en maurtue, hvor bilene går til Sverige med tømmer fordi det er billigst å pakke og hogge der. Det er akkurat det samme som å sende laks til å pakkes i Kina for så å sende tilbake til Norge igjen.»

Det var et gjennomgående tema hos informantene at det å være småskalaaktører bidro til det gode liv for dem. Det føltes godt å drive med småskaladrift. De kunne skape den hverdagen de ønsket. Én sa også at det er morsomt og at det var det som drev han.

Barrierer

Barrierene for småskalaaktører i landbruket er mange og ulike.

Den første typen av barrierer er knyttet til aktørenes muligheter for å ha et akseptabelt liv med småskaladrift. Hva man sitter igjen med økonomisk i forhold til det man legger ned av arbeid er nevnt over. I tillegg kom egen og familiens kapasitet til å legge ned så mye arbeid som nødvendig:

«Mulighetsrommet er stort. Ser på REKO-ringene at det blir stadig flere kjøpere. De aller fleste har for lite varer. Er nesten alltid utsolgt. Barrieren er kapasitet – jeg klarer ikke å selge mer enn jeg gjør.»

En annen understreket det samme:

«Arbeidsmengden. Det er tungt. Når ungene er lagt og man er sliten, og man har lyst til å rydde på kjøkkenet, så må jeg gå ut i fjøset. Det lønner seg ikke å melke geitene. Det går ut over motivasjonen.»

Det var også mange som nevnte at det er vanskelig å ha oversikt over alle mulige støtteordninger og krav. Man trenger mye kunnskap som krever tid å sette seg inn i. Dette gjelder for eksempel krav som settes av Mattilsynet om videreføring.

For det andre ligger mange av barrierene i hvordan sektoren er organisert. Distribusjon er for eksempel en utfordring i småskalalandbruk:

«Den største barrieren er hvordan få varene ut til folket uten at alle pengene forsvinner på veien. Kommer til å slite med salget av kapasitetshensyn.»

Store aktører som sitter igjen med størstedelen av profitten, enten det er matkjedene eller de store skogaktørene ble også nevnt som barriere. Denne aktøren svarte slik da vi spurte om hvordan økte råvarepriser slår ut for den lille skogeieren og for pris på kvalitetsvirke:

«Jeg leverte til Viken i år, men har tapt ganske mange hundretusener på å levere til Viken fordi de betaler litt lavere enn alle andre. Det er greit nok å få litt lite. I dag blir det her betalt rundt 700kr kubikken for gransagtømmer. Viken ligger 70kr under. Du får litt mer for laftetømmer, en tusenlapp for kubikken. Da jeg gikk på skole i 1977-78, fikk jeg 1500kr for furu sagtømmer, og vi har jo vært ned i 320kr for sagtømmer furu i mellomtiden, fra 70-åra til nå. Så det har vært helt krise for kvalitet. Folk er ikke interessert i kvalitet når de kjøper, bare mengde og volum. Det har provosert oss som er opptatt av kvalitet. Veldig mye kvalitetstømmer blir kjørt til Sverige og brent. Voldsomt mye fin furuslip som skulle vært

foredla lokalt. Det gjør meg vondt, når jeg ser masse energivirke, som det heter nå, ikke furuslip, seinvokst, og så får du 200kr kubikken for det.»

«[Sagbruka] er rigga inn mot 'passe store' trær (...) Det er ikke formålet til folk, men dimensjonene til saga som bestemmer og legger premissene for hva man kutter.»

For bynære bønder er det et problem at det er konkurranse om areal. Teigene stykkes opp og det blir tyngre å drive. Folk bor også nær gårdsbrukene. Mangel på forståelse for gårdsdriftene og dyrenes behov ble et problem:

«Det går folk gjennom utmarka vår som til og med går inn til oksene. De hopper over gjerdet for å klappe dem. De gir også mat til dem – noe som er et problem for naboen som driver med geit. Geitene hopper lett over gjerdet dersom det er mat å få.»

For det tredje er verdsettingen av det småskalaaktører leverer en utfordring, sammen med hvordan mange blir møtt i lokalsamfunn og storsamfunn. En uttrykte, som vi så over, at folk ikke var interessert i kvalitet. Han sa samtidig at det jo er forståelig at pris er styrende. Han gjorde det samme selv i mange sammenhenger:

«Jeg er min egen barriere. Hvis jeg går på en messe og ser en [hånd]strikk sokk til 120 kroner, kjøper jeg en billigere. Jeg er jo sånn jeg også.»

Mistro fra lokalsamfunnet og lite forståelse for hva de drev med kom også fram i flere av intervjuene:

«De har noe imot det jeg gjør uten å vite hvem jeg er (...) Og [en lokal myndighetsperson] her var veldig negativ til meg da jeg kom hit. Hen mente at det ikke var noe poeng å drive med dette her. Hen mente at ingen her var interessert i småskala og økologiske grønnsaker. Og det syntes jeg i utgangspunktet var litt rart, for når det kommer flyttende et ungt menneske, burde man ikke være hyggelig? (...) Hen inviterte meg til et møte rett etter at jeg flyttet hit for å fortelle meg at «det du gjør er rart.»

Det å «tale det store skogbruket midt imot» var også en belastning for småskalaskogbrukere og tradisjonshåndverkere. En fortalte at han ble karakterisert som rabiater, og ble fortalt at de ikke kunne holde på som de gjorde med småskaladrift. En annen fortalte om isfront når han møtte de store skogeierne og andre skogaktører.

Vanlig folk synes det er ålreit, men de med caps og tresko og Volvo er verst. Det var nesten en isfront fra de eldre på seminar for to uker siden, ingen ville prate med meg. Han som arrangerte det, som inviterte meg, satt med meg på lunsjen. Og ei dame som (...) drev med hovedoppgave og studerte, hun var interessert. Men de eldre var ikke interessert i meg (...)

Jeg sa det jo til slutt, at det handler bare om penger, skjønner jeg, så da blir ikke dette her noe (...) Men det var en skogeier (...) som hadde fått mange tusen mål (...) og han hadde bestemt seg for at kanskje 30% skulle bli flatehogd og at resten skulle stå dekt, slik at han kunne drive med plukking. Så det er noen som tenker seg om.

Noen av de vi intervjuet trakk imidlertid også fram samhold og støtte fra lokalsamfunnet som vesentlig både i form av stor dugnadsånd og interesse for produktene de solgte:

«Vi opplever at mange setter pris på at enkelte bønder foredler egne råvarer. Og at de kan komme innom her og kjøpe smør og ost. I desember 2020 hadde vi mye åpent her, da hadde vi drevet på høsten og hadde mye fra sommeren. Da hadde vi utsalg her i gårdsbutikken som vi sitter nå. Mange var nysgjerrige og kom og handla.»

Muligheter og hva som skal til

I intervjuene hadde vi hovedfokus på småskalaaktørenes historier, deres drift, muligheter og barrierer. Om tid på slutten av intervjuet, berørte vi også virkemidler og politikk for å fremme småskalaproduksjon. Det vi fikk av innspill refereres her sammen med muligheter.

I delen om skaladimensjonen over, belyste vi informantenes perspektiver når det gjaldt muligheter for mer klima- og miljøvennlig landbruk i småskaladrift. Informantene våre påpekte at småskala gir større muligheter for kvalitet, med kontroll av innsatsfaktorer og mulighet for å utnytte ressurser bedre, i form av for eksempel sambeiting. I kvalitetsdimensjonen ligger også større muligheter for å ta hensyn til biologisk mangfold, for eksempel gjennom lukkede hogster. I tillegg ble matsikkerhet nevnt som et vesentlig argument for å satse på småskala matproduksjon.

I intervjuene nevnte også mange av mataktørene de muligheter som kunne ligge i småskaladrift for dem selv. Satsing på turisme, dyr dersom de ikke har det, videreforedling, formidling til skoler og grønn omsorg var ting som ble nevnt. Denne informanten belyste noe av det:

«Fermentere, sylte, koke. Lage syltetøy, lage chutney, chilisaus. Det er mye man kunne gjort. Og det er mye man enkelt kan gjøre på kjøkkenet her, men det er noe med tiden...

Vi ser på opplevelsedelen. Folk kommer også for en opplevelse. Det er begrenset hvor mye ost som kan spises. Det er ubegrenset hvor mye opplevelse som kan gjøres.»

På spørsmål om muligheter som ligger i verdiskaping i småskaladrift versus storskala utdypet en av informantene at «du kan diversifisere, det er store muligheter der.»

Flere av informantene våre hadde fått støtte fra Innovasjon Norge og fra egen kommune til småskala matproduksjon. Dette hadde vært viktig for eksempel for å sette opp drivhus. Likevel ble det understreket fra flere at tilskuddene var for små til å kunne drive med en anstendig lønn:

«Jeg synes det er kjipt at vi ikke får tilskudd fra staten, fordi vi ligger under (...) Nå er jo jeg økologisk, så det er 1300 per dekar, og så har vi 3 dekar, så det er ingenting. Og så er det minste bunnfradrag på 6000, så under 6000, så får du ingenting. Så vi får ingenting(...). Så det synes jeg er urettferdig. Vi måtte ikke fått de største tilskuddene, men burde man ikke belønne denne måten å drive på?»

Innretningen på tilskudd til matproduksjon burde ifølge flere informanter vært rettet mot mer miljøvennlig drift. For eksempel større grad av støtte for å drive fossilfritt, eller til de som baserer seg på norske ressurser som beite, i stedet for importert kraftfôr. Her ble det understreket at vi må lære oss at mat koster.

«Nå har vi blitt fortalt i 30 år at mat skal være billig, så da må vi kanskje bruke de neste 30 år på å fortelle folk at mat må koste mer.»

Flere poengterte også at regelverket var rigid (for eksempel for osteproduksjon) og at det var vanskelig å finne fram både i regelverk og støtteordninger. Her hadde kommunen en klar rolle ifølge en informant, både for å ivareta jordvernet og gi god veiledning:

«Dette er det viktigste kommunen kan gjøre: Sørge for jordvernet, sørge for oppfølging og drive rådgivning. Når det kommer noen nye, trenger de hjelp. Er en kunnskapsbarriere å komme over – søknader om organisasjonsnummer, avtaleverk, tilskudd, og så videre.»

Skogaktørene vi intervjuet framhevet flere ting som var viktig for flere småskalaaktiviteter og et miljøvennlig skogbruk: Skogbruket er preget av store aktører og globale markeder. Det er få som kjemper for småskalaaktører i skogbruket. En sa at vi trenger «et småbrukarlag for skogen.» Så kom også prisen på trevirke opp flere ganger i intervjuene. «Man må få mer for spesialtømmeret.» Her nevnte en informant at også etterspørselen etter kvalitetstømmer måtte opp:

«Hvis vi får opp etterspørselen for kvalitet, og det begynner å skje i restaureringsmiljøene, så vil det få andre ting til å lønne seg.»

Mer veiledning for alternativ drift av skog ble videre understreket som viktig. Små skogeiere må få mer kunnskap:

«Det jeg prøver å si er at det som er mangelvaren her, er veiledningsapparatet, som kan drive den planleggingen for dem. La oss si det er 90% av skogeiere som ikke driver egen

planlegging av skogen. De får et tilbud og føler seg presset til å hogge, men de trenger et veilednings- og planleggingsapparat som kan bistå dem.»

Et siste interessant moment som ble nevnt av en tradisjonshåndverker er betydningen av erfaring:

«Materiallære er et voldsomt stort felt. Én ting er å forstå hvilke trær man trenger, men også dette med hvor mye lys de skal ha. Hvis man ser på læreplanen pleide det å stå at man skal i skogen og hogge og tørke tømmer. Det står ikke i læreplanen for tømring. For å lære om hogging må du i skogen, og for å lære skjæring må man på saga, og på tørkinga for å lære tørking.»

Konklusjon og ideer til hovedprosjekt

Oppsummerende betraktninger

I forprosjektet om småskalalandbruk har vi gjennom stemmene til småkalaaktører belyst deres hverdag, motivasjon, samt mulighetene de ser og barrierene de møter innenfor sitt virke. Vi har som mål at dette skal kunne gi noen indikasjoner på om og hvordan småskalalandbruket kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling. Under gir vi en kort oppsummering av viktige funn og perspektiver, før vi indikerer hvordan funnene våre kan si noe om bidraget småkalaaktører innen matproduksjon og skogbruk kan ha for lokalt klima- og miljøomstillingsarbeid. Vi skisserer til slutt noen ideer til et hovedprosjekt.

Hva karakteriserte småkalaaktørene?

Kvalitet framfor kvantitet er svaret vi fikk på hvorfor småskalaproduksjon er viktig. Det gir mulighet til å ha kontroll over innsatsfaktorer, og man kan plukke ut det man trenger uten å skade det som står rundt (for eksempel ifm. hogst). Småskalaproduksjon kan dermed, ifølge flere av våre informanter, ha mindre klimaavtrykk siden mer er gjort for hånd og det er lettere å ivareta det biologiske mangfoldet. Kvalitet framfor kvantitet ved bruk av tømmer kan også øke varighet, for eksempel av bygg, som er gunstig i et sirkulært perspektiv.

Småskala matprodusenter hadde **mangfold** som filosofi. De produserte ulike typer grønnsaker, hadde flere besetninger med ulike husdyrarter, tok vare på gamle husdyrarter, drev videreforedling og til en viss grad også turistvirksomhet. De poengterte at det var viktig å ha kontroll over hele verdikjeden for å sikre inntekten. Dermed solgte de direkte fra gård, gjennom REKO/bondens marked eller i form av abonnementsordninger. Småskalagårdene var også **familiedrevet**. Flere måtte trå til for å få nok kapasitet til å drive og for å oppnå akseptabel lønnsomhet i drift.

Når det gjelder skogbruket, er det slående at det er **svært få aktører som driver med småskalaskogbruk** med alternative driftsformer, som selektiv hogst og fleraldersskogbruk. Selvsagt er det en del gårdbrukere som hogger i egen skog, men få som driver mer kommersielt. Dette har mange forklaringer, blant annet sterke skogaktører og ulike syn på hvordan skog driftes best i et klima- og miljøperspektiv. Flere nevnte også utfordringen med at kvalitetstømmer prises for lavt og at nåværende kriterier for tømmerkvalitet ikke fanger opp grunnleggende kvalitetstrekk. Altså er det et problem at bruksverdien til mye tømmer ikke fanges opp og oversettes til markedsverdi. Dette medfører i ytterste konsekvens et dobbelt tap, både i tapt verdiskaping og i økte klimautslipp. Inntrykket vårt så langt er at det er færre spirer til småskalainitiativer i skogbruket som kan bidra til lokalsamfunnsutvikling enn i småskala matproduksjon. Det finnes heller ikke et småbrukarlag for skogen. Det har gjort at vi har inkludert informanter som er tilknyttet miljøvennlig skogbruk, som tradisjonshåndverkere. Ofte valgte denne type håndverkere lokalprodusert tømmer for de byggene de satt opp, og de kjente hvor tømmeret kom fra. Kortreiste kretsløp var i fokus. De ga verdifulle perspektiver på hvordan skog drives i dag og hvordan valg av kvalitetstømmer kan gi bidrag til bærekraft i form av lengre levetid for bygg. Kunnskapen til denne typen håndverkere er også helt sentral for å sikre at kvalitetstømmer blir brukt på mest formålsriktig måte.

Hva motiverte småskalaaktørene og hvilke barrierer møtte de?

Motivasjonen til å drive med småskaladrift er ikke i første rekke profittmotivert, men drevet av det vi kan kalle moralske vurderinger og verdier. Informantene våre var motivert av å **bringe tradisjoner videre** både for gårdsdrift, skogsdrift og i håndverk. Flere framhevet også hvordan det å **utvikle og gjennomføre egne ideer** for å skape varige verdier og gode produkter var motiverende. Mange var også opptatt av **klima- og miljødimensjonen** i småskaladrift. Og til sist – det er tydelig gjennom alle intervjuene våre – at muligheten for å leve **det gode liv** var en del av motivasjonen.

Barrierene var imidlertid mange. Det første som slo oss, var hvor **lav timelønn** mange hadde og hvor **mye innsats** de måtte legge ned for å få dette til å gå rundt. Anslag på timelønn var fra 20 til 100 kroner timen. Kapasitet til å utvikle virksomheten videre var for de fleste svært begrenset. En skogaktør påpekte også at store skogaktører kan presse små skogbrukere på pris, og det går utover lønnsomheten. Flere understreket også at det å drive småskala, enten det er matproduksjon, alternativ skogsdrift eller tradisjonshåndverk, er belastende i form av at de blir **møtt med skepsis** i lokalsamfunnet eller i sine fagmiljøer. Noen understreket imidlertid også at gode lokalsamfunn gir mange muligheter (for eksempel i form av dugnadsånd og ønske om å stille opp for hverandre).

Hvilke synspunkter hadde småskalaaktørene til muligheter og hvordan de kan realiseres?

Mulighetene i småskala ble framhevet som mange. Det er knyttet til **miljø- og klimadimensjonen** i form av mindre klima- og miljøavtrykk (mindre fossil drift, større mulighet til å ta hensyn til andre arter og biomangfold). Mange trakk også fram mulighetene som ligger i **videreforedling og tilbud om opplevelser** til lokalbefolkning og turister.

For å realisere mulighetene må imidlertid landbrukspolitikken endres, ifølge våre informanter.

Støttesystemene må bli bedre og mer innrettet mot natur- og klimavennlig drift. Det trengs **veiledning** til småskalaaktører, som for eksempel små skogbrukere, slik at de kan ta valg om en annen form for drift. Slik veiledning for skogaktører finnes i liten utstrekning i dag. For matprodusenter trengs mer veiledning med tanke på støttesystemer og regelverk. En **interesseorganisasjon ala småbrukarlaget for skogen** kan også være ønskelig for å fremme småskalaskogeieres – og -brukeres interesser. Kommunene har her en helt klar rolle å spille både med tanke på veiledning og i form av **jordvern**. Et siste moment som ble trukket fram var behovet for å vektlegge **erfaring og ikke bare boklig lærdom**.

Hvilke indikasjoner har vi fra forprosjektet på betydning av småskalalandbruket for lokal klima- og miljøomstilling?

I arbeidet til Wang m.fl. (2016) om kommuners omstillingsarbeid vektlegges det kvalitative elementet. Lokal klima- og miljøomstilling vil innebære å **utvikle gode lokalsamfunn hvor man kan leve kvalitativt gode og miljø- og klimavennlige liv**. Klima- og miljøratsing blir dermed mer enn et spesifikt satsingsområde, men inngår i generell lokalsamfunnsutvikling. I litteraturen pekes det på at **lokalmatproduksjon kan bidra til stedsutvikling som oppfordrer til et mer klima- og miljøvennlig levesett** (Dowler et al. 2009; Harris, 2010; Schnell, 2013). Småskalaprodusentene vi har intervjuet var sterkt forankret i lokalsamfunnet. Mange benytter lokale salgskanaler for å få sine produkter ut. De jobber ofte også for eksempel med restaureringsprosjekter basert på lokale skogressurser. Dette kan gi spirer til sterkere koblinger mellom lokal produksjon og forbruk, større forståelse og interesse for lokal matproduksjon og lokalt håndverk, samt flere lokale møteplasser som er gunstig i et klima- og miljøperspektiv. Vi så imidlertid også at **lokalsamfunnet og fagmiljøer utgjorde en hindring for flere av våre informanter**. Flere ble møtt med skepsis mot sin form for drift. Å arbeide for mer **åpenhet og positiv innstilling** til denne type aktører lokalt kan da være vesentlig. Kommunene har et klart ansvar på dette området som lokalsamfunnsutviklere og pådriver for lokalt omstillingsarbeid.

Klima- og miljøratsinger er mer enn spesifikke virkemidler og tiltak slik Abson m.fl. påpeker (2017) i sitt arbeid. Omstilling dreier seg om **våre holdninger og verdier**, og også hvordan vi velger å organisere samfunnet vårt. Mange av våre informanter poengterte nettopp dette ved å stille

spørsmålstegn ved **hva som gis verdi**, for eksempel hvordan støttesystemer i landbruket er innrettet mot drift som i stor grad er fossilbasert, preget av kvantitet framfor kvalitet og i liten grad vektlegger aspekter ved biologisk mangfold eller enkeltmenneskers behov (for eksempel gjennom tilgang til godt friluftsliv). Mange av våre informanter vektla **det enkle livet** uten stor materiell velferd, og noen understreket også at nedskalering kan være en vei å gå for dem, for å få større livskvalitet og mer kvalitet i produksjon. Dette peker mot et behov for diskusjon av hvilke verdier vi ønsker å vektlegge i dagens landbruk og lokalsamfunnsutvikling i et klima- og miljøperspektiv. Er det alltid slik at kvantitet skal trumfe kvalitet, og til hvilken kostnad? Dette er spørsmål som bør besvares med tanke på de perspektivene som er reist i forprosjektet.

Ideer til et hovedprosjekt

Forprosjektet har etter vårt syn avdekket interessante perspektiver på småskalalandbruk som det er verdt å gå videre med, både med tanke på dybdeforståelse og koblingen til lokal klima- og miljøomstilling. Et hovedprosjekt på småskalalandbruk innenfor Include er dermed vår anbefaling. Under skisserer vi mulig innhold i et slikt prosjekt.

Problemstillinger og inngang:

Forprosjektet har bidratt med lokale småskalaaktørers historier og perspektiver på matproduksjon og skogsdrift. Intervjuene med småskalaaktører har imidlertid bare gitt et overfladisk inntrykk av deres liv og hvordan virksomheten de driver kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling.

Oppsummert er det avdekket et behov for å:

- Belyse mer inngående historiene til småskalamatprodusenter og -skogaktører
- Forstå og illustrere betydningen skaladimensjonen kan ha i lokal klima- og miljøvennlig lokalsamfunnsutvikling
- Indikere implikasjonene av dette for lokalt klima- og miljøarbeid, inkludert hvordan klima- og miljøvennlig småskalaaktivitet kan bevares og eventuelt utvides.

Vi foreslår derfor følgende inngang og problemstilling for et hovedprosjekt:

«Hvordan leves et småskalaliv og hvilke implikasjoner kan trekkes fra lokale småskalaaktørers erfaringer med tanke på klima- og miljøutfordringen og muligheter for lokal bærekraftig verdiskaping?»

Prosjektet skal da både i) fortelle historier fra lokale småskalaaktørers liv og ii) ved hjelp av litteraturstudier og innsamlede narrativer belyse om og hvordan småskalaaktører kan bidra til lokal klima- og miljøomstilling og lokal bærekraftig verdiskaping. Vi vil ha et fokus på småskalaaktører i

matproduksjon og skogbruk, inkludert aktører som viderefører lokale håndverkstradisjoner basert på lokale skogressurser. De aktørene som velges ut skal ha klima- og miljøperspektiver for sin drift.

I tillegg til å fortelle historiene til småskalaaktørene med bakgrunn, drift og barrierer, er det en ambisjon at historiene også skal bidra til å belyse hvordan de lever sine liv med tanke på klima- og miljøavtrykk og hvordan dette er koblet til det gode liv. I forprosjektet har vi sett at mange lever med lite ressursbruk. Dette kan bidra med inspirasjon og lærdom også til andre kontekster enn småskalalandbruk, for eksempel i forbrukssammenheng og med tanke på nedvekst/motvekst-diskusjonen.

Når potensial for lokal bærekraftig verdiskaping vurderes, vil det være naturlig å diskutere muligheter for å oppskalere denne type virksomheter. Vi vil også vurdere å inkludere mer bakgrunnsinformasjon om den lokale konteksten gjennom dokumentstudier og noen nøkkelintervjuer med kommune og relevant lokalt næringsliv og frivillighet.

Dette er i stor grad en videreføring av problemstillingen for forprosjektet. Vi mener forprosjektet har avdekket at inngangen er interessant. Videre mener vi at det er fruktbart å både inkludere skogbruk og matproduksjon i samme prosjekt, fordi det kan illustrere potensial for strukturendring, og da spesielt for skogbruk.

Produkter/output

Vi ser for oss at hovedprosjektet munner ut i en bok med historier fra småskalaaktører. Boka skrives på norsk og har et populærvitenskapelig tilsnitt. Boka har et introduksjonskapittel som gir en gjennomgang av litteratur og trekker implikasjoner fra historiene som presenteres for hvordan småskaladrift bidrar til lokal klima- og miljøomstilling. Mulig utgiver: Universitetsforlaget.

I tillegg vil det utarbeides resultater og anbefalinger fra prosjektet til Includes serie med samme navn.

Metode:

Vi vil velge ut 10-12 småskalaaktører fra matproduksjon, skogsdrift og relatert virksomhet. Aktørene må være små sammenliknet med gjennomsnittlig størrelse på virksomheter i samme sektor og de må ha en ambisjon relatert til klima- og miljøutfordringen. Det er også aktuelt å inkludere aktører som «har mislyktes» for å belyse barrierer tydeligere. Flere av de vi intervjuet i forprosjektet vil være aktuelle å gå videre med i et hovedprosjekt. Gjennom mer inngående intervjuer og fotografier vil vi dokumentere deres historier og perspektiver. Vi må vurdere å kontakte Universitetsforlaget eller et annet forlag i forkant for å få innspill til vinkling.

Vi vil også gjøre en grundig litteraturstudie for å belyse ytterligere sammenhengen mellom skaladimensjon og bidrag til klima- og miljøomstilling. Dokumentstudier med medieoppslag, kommunale plandokumenter, lokale næringsstrategier og andre relevante dokumenter vil også være viktig for skriving av et introduksjonskapittel. Vi kan også vurdere å inkludere intervjuer av aktører som ytterligere kan belyse skaladimensjonen i klima- og miljøarbeidet. Dette vil da ha form som bakgrunnsintervjuer og ikke inkludert som historier i boka.

Hvorfor er et slikt prosjekt viktig

Prosjektet er viktig i Includes portefølje fordi det belyser betydningen av å inkludere alternative/småskala -aktører i klima- og miljøarbeidet. Mye av omstillingsarbeidet har byfokus gjennom satsing på transport og fortetting. Distriktskommuner har imidlertid ofte en betydelig andel landbruk i sin næringsportefølje og mange av dem er småskalaaktører. Kan denne type kommuner og da småskalaaktivitet relatert til landbruk i disse kommunene ha en betydning for lokalt klima- og miljøarbeid?

Mange småskalaaktører opererer som vi har fått illustrert i forprosjektet, med alternative salgskanaler (for eksempel direktesalg fra gård) og med alternative driftsformer (som lukket hogst, tradisjonshåndverk) som utfordrer hovedlinjer og forståelsesrammer for dagens landbruks- og klima og miljøtilnærming. Prosjektet er da viktig for å utfordre og skape en debatt om disse. Forståelse for alternative markedskanalers og driftsformers betydning for omstilling mot mer klima- og miljøvennlige samfunn er også sentralt for Include.

Teoretiske rammeverk

Prosjektet vil benytte flere teorier og forståelsesrammer for å belyse problemstillingen i hovedprosjektet:

- Transformasjonslitteratur som eksempel Abson, 2017; O'Brien, 2012)
- Litteratur som ser på sammenheng mellom stedsavhengig produksjon og stedsutvikling (Schnell, 2013) samt operasjonalisering av denne litteraturen med tanke på lokalt klima- og omstillingsarbeid (Wang m. fl, 2016, Westskog m. fl, 2022).
- Litteratur som belyser andre innganger for å forstå motivasjon og mål for småskalavirksomhet som Polanyis (2001 [1944]) ulike kategorier for bytte, moralsk økonomi og det som betegnes som «human economy» (Berta, 2022; Hart, 2010) og teorier om ulike logikker for handling (Sen, 1985; Sagoff, 1988; Vatn, 2015) fra institusjonell økonomi.

Deltakere

KS ved Kjetil Bjørklund vil lede hovedprosjektet som vil utføres i samarbeid med SUM (Hege Westskog og Thea Sandnes), CICERO (Mikkel Vindegg) og ISS (Bjørnar Sæther). I tillegg vil partnere som nå er tilknyttet forprosjektet tilbys deltakelse, og andre Include-partnere er selvsagt velkomne. I dag deltar KS, Spire, Hurdal kommune, Viken Fylkeskommune og Trefokus.

Tidsrom

Prosjektet starter opp januar 2023 og planlegges avsluttet høst 2024.

Referanser

- Abson, D. J., J. Fischer, J. Leventon, J. Newig, T. Schomerus, U. Vilsmaier, H. von Wehrden, P. Abernethy, C. D. Ives, N. W. Jager, and D. J. Lang. (2017). "Leverage points for sustainability transformation." *Ambio* 46(1): 30–39.
- Andersen, G. (2021). *Nytt skogbruk*. Ford Forlag, Norge.
- Meadows, D. H. 1999. *Leverage points: Places to intervene in a system*. Sustainability Institute.
- Berta, Anne-Erita G. (2022). "Freedom and Control: Analysing the Values of Niche Business Owners in Aarhus, Denmark." In *Moral Economy at Work: Ethnographic Investigations in Eurasia*, edited by Lale Yalçın-Heckmann, E-Book. Berghahn Books, 2022.
- Dowler, E., Kneafsey, M., Cox, R., and Holloway, L. (2009). 'Doing Food Differently': Reconnecting Biological and Social Relationships through Care for Food. *The Sociological Review*, 57(2): 200-221.
- Eurostat (2022). Farms and farmland in the European Union – statistics. *Farms and farmland in the European Union - statistics - Statistics Explained (europa.eu)*, lastet ned 16.09.22.
- Harris, E.M. (2010). Eat Local? Constructions of Place in Alternative Food Politics. *Geography Compass*, 4(4): 355-369.
- Hart, K., Laville, J. L., & Cattani, A. D. (2010). *The human economy* (p. 142). Cambridge: Polity Press.
- IPBES (2019). *The global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*, <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>, accessed 06th September 2022.
- O'Brien, K. (2012). "Global environmental change II: From adaptation to deliberate transformation." *Progress in Human Geography* 36(5): 667–676.
- Pelling, Mark, Karen O'Brien, and David Matyas. (2015). "Adaptation and transformation." *Climatic Change* 133(1): 113-127.
- Polanyi, K (2001 (1944)). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. 2nd edition. Boston, MA: Beacon Press.
- Regjeringen (2016). Endring og utvikling — En fremtidsrettet jordbruksproduksjon. Meld. St. 11 (2016-2017). Meld. St. 11 (2016–2017) - regjeringen.no
- Ricciardi, V., Ramankutty, N., Mehrabi, Z., Jarvis, L., & Chookolingo, B. (2018). How much of the world's food do smallholders produce? *Global food security*, 17: 64-72.
- Röstlund, L. (2022). *Skogslandet. En granskning*. Forum, Sverige.

- Sagoff, M. (1988). *The economy of the earth*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Schnell, S. M. (2013). Food miles, local eating, and community supported agriculture: putting local food in its place. *Agriculture and Human Values*, 30(4): 615-628.
- Schneider, P., Rochell, V., Plat, K., & Jaworski, A. (2021). Circular Approaches in Small-Scale Food Production. *Circular Economy and Sustainability*: 1-25.
- Sen A. (1985). Well-being, agency and freedom: the Dewey Lectures 1984. *Journal of Philosophy*, 82.
- SSB (2022a). Fakta om jordbruk. *Fakta om jordbruk - Statistisk sentralbyrå (ssb.no)*, lastet ned 04.09.22
- SSB (2022b). Gardsbruk, jordbruksareal og husdyr, [Gardsbruk, jordbruksareal og husdyr \(ssb.no\)](#) , lastet ned 17.09.22
- SSB (2022c). Landbrukseiendommer, [Landbrukseiendommer \(ssb.no\)](#) , lastet ned 17.09.22
- USDA (2022). Farms and land in farms. 2021 Summary. *Farms and Land in Farms 2021 Summary 02/18/2022 (usda.gov)*. Lastet ned 16.09.22
- Vatn, A. (2015). *Environmental Governance. Institutions, Policies and Actions*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Wang, L., Selvig, E., Westskog, H., Mygland, R., & Amundsen, H. (2016). Kortreist kvalitet. Hva betyr omstilling til et lavutslippssamfunn for kommunesektoren? KS FoU-prosjekt nr. 154025, pp. 162
- Westskog, H, Grasbekk, B.S., Tønnesen, A. and Wang, L. (2021) Klimaomstilling i distriktene. Rapport til Kommunal og Distriktsdepartementet.
- Westskog, H., Aarsæther, N., Hovelsrud, G.K., Amundsen, H., West, J. J., Dale, R. F. (2022). The transformative potential of local level planning and climate policies. Case studies from Norwegian municipalities. *Cogent Social Sciences* 8(1), <https://doi.org/10.1080/23311886.2022.20334>
- Yalçın-Heckmann, L. (Ed.). (2021). *Moral Economy at Work: Ethnographic Investigations in Eurasia* (Vol. 8). Berghahn Books.

Include

Forskningssenter for sosialt
inkluderende energiomstilling